

Проф. О.А. Опарін

Український Гуманітарний Інститут
Українська Академія Історії Медицини

Дитина та її хвороби у Середні віки (лекція)

Середньовіччя — це епоха небувалого зростання дитячої смертності. Страшна антисанітарія середньовічних міст і будинків, відсутність особистої гігієни батьків, відсутність гігієни під час догляду за дитиною, недоброякісне харчування, гіповітамінози, відсутність лікування призводили до величезного відсотка дитячої смертності або ранньої інвалідазації дітей. При цьому жодних методів лікування та профілактики дитячих хвороб не було. Лікували ці численні дитячі хвороби за допомогою святих. Зубний біль за допомогою св. Агапіта, конвульсії — св. Корнелія та св. Жиля, коліки — св. Агапіт, св. Сиром та св. Герман. Взагалі ставлення до дітей у Середньовіччі істотно відрізняється від сучасного. «У ту епоху ніхто не замислювався над особливостями дитини. Звичайно, всі розуміли, що він малий і слабкий. Але не звертали жодної уваги на те, що у дитини свої інтереси та особлива нервова система, що вона інакше сприймає навколишній світ, ніж дорослі, і потребує турботи. Дитину вважали маленькою дорослою». Дитина не була центром сімейного життя. Його становище в сім'ї у багатьох випадках було відзначено безправ'ям, його життя повновладно розпоряджався батько». Недарма часто Середньовіччя визначають як «цивілізацію дорослих».

Примітно, що «дитина не відрізнялася від дорослого своїм одягом, вона була лише скроєна з його зростання». «Якщо подивитися, як зображували дітей художники того часу, ми переконаємося в тому, що риси особи дитини — це риси обличчя дорослого, що діти вбрані в такий самий одяг, який носили дорослі, що відрізнявся лише розмірами; будь-яких дитячих суконь не існувало. В очах дорослих дитинство було дуже коротким». Справді, художники Середньовіччя навіть не вміли адекватно зображати дитячі особи. Аналіз цих зображень показує, що маємо фактично зображено обличчя не дитини, а дорослого, лише зменшене у вигляді порівняно із зображеннями дорослих осіб на полотні.

Один із найбільших фахівців із середньовіччя французький проф. Ар'єс зазначає, що фактично в Середні віки «відсутнє батьківське кохання... дитина росла як дичок і не піддавалася ні приборканню, ні вихованню». І якщо ще в освічених сім'ях ми бачимо увагу і турботу про майбутнє дітей, то в селянських та ремісничих сім'ях це було чужим.

«Лише незначна частина населення дбала про освіту своїх дітей. Ні лицарі, віддані військовим заняттям, ні селяни і дрібні ремісники, поглинені повсякденним працею, не були орієнтовані на книгу. Головне, що вимагає від батьків Середньовіччя церква, це суворість і строгість по відношенню до дітей. Хоча Середньовічне життя і так не приносило жодних радостей».

Дитинство в Середньовіччі, якщо його взагалі можна так назвати, було дуже коротким. Закінчувалося дитинство приблизно до 12–14 років, коли вже можна було і одружувалися. І зрозуміло, що такі ранні шлюби ще не до кінця сформованих організмів давали дуже часто хворе, а часом і нежиттєздатне потомство.

Понад те, Середньовіччі характеризувалися частими голодоморами, «коли зайві дитячі роти важко було прогодувати, деяких країнах досить довго тримався звичай: батько міг вирішити, чи залишити новонародженого у ній чи винести, тобто. віднести його в пустельну місцевість і приректи на смерть».

У бідних багатодітних сім'ях дитина могла стати тягарем, і дітовбивство, особливо в Раннє Середньовіччя, не було рідкістю. Прирікали на смерть хворих та слабких немовлят». Особливо часто батьки вбивали дівчаток, вважаючи, що від них менше допомоги у господарстві, ніж від хлопчиків. Багатьох матерів звинувачували у тому, що вони «заспали» своїх немовлят. Новонароджений спав у ліжку разом із матір'ю, і вона, нібито уві сні, випадково навалилася на нього і задушила вагою свого тіла. Примітно також, що за вченням середньовічної церкви «доки новонароджений не піддався акту хрещення, його

не вважали належним до християн; він ніби стояв поза родом людським. І тому діти, померлі, не отримавши хрещення, не могли, згідно з вченням церкви, бути допущені до раю, незважаючи на те, що вони не грішили». При цьому питання, як могли вважатися християнами хрещені немовлята, теж не мало відповіді. Бо хрещення за Біблією це договір людини з Богом, його усвідомлений вибір і тому не випадково навіть Христос, залишивши нам приклад, приймає хрещення у дорослому віці. При цьому ніхто, жодний хрещений батько чи хрещена мати не можуть за дитину вирішити це питання, не кажучи вже про те, що фактично ніде і ніколи хрещені батьки не навчали з часом своїх хрещених основ християнства, як проголошувалося церковним вченням. Не могли навчити хоча б через те, що й самі не були йому навчені і мали про християнство м'яко кажучи вкрай загальне уявлення. Тоді, як їхня повсякденна релігія являла собою суміш забобонних уявлень і обрядів, замішаних на відвертому язичництві.

Більше того, «багато богословів бачили в дитині погану і навіть шкідливу істоту, яка ще належить долучити до релігійних цінностей християнства». Все це сприяло і без того жорстокому ставленню до Середніх віків до дітей.

Дитина, особливо у простонародних сім'ях, працювала на рівні з дорослими з раннього дитинства і нерідко зазнавала суворого поводження. Через надзвичайно високу дитячу смертність на неї дивилися як на неминуче зло. При цьому в церковно-приходських книгах збереглися записи про смерть дорослих, але рідко — про смерть дітей, і виникає питання: що думали і відчували батьки, які втратили дитину». При цьому, як свідчать дослідження, багато батьків ставилися до їхньої смерті байдуже. Це виробляло погляд на дитину: Бог дав, Бог узяв.

Більше того, на дитину поширювалися з раннього дитинства кримінальне право. Зокрема, дітей, підозрюваних у брехні катували на рівні з дорослими та спалювали на багаттях! І лише пізніше було видано церковний указ, який «заборонив спалення на багатті дівчаток віком до дванадцяти років і хлопчиків віком до чотирнадцяти років». І це вважалося проявом милосердя з боку правлячої церкви, яка спокійно дозволяла спалювати дітей старших за вказаний вік. «Судді не щадили і маленьких дітей!» Інквізиція піддавала дітей тортурам вже з 10-річного віку. При цьому діти ставали і постійними глядачами страшних розправ, які середньовічна церква здійснювала публічно над еретиками, прилюдно наражаючи їх на страшні страти, з вириванням частин тіла, скупченням, вимотуванням кишок тощо. Водночас, діти ставали і глядачами, а часом і учасниками страшних єврейських погромів із їхніми масовими згвалтуваннями та звірствами. Одночасно з цим «моральні та побутові умови були такі, що діти могли бути свідками сексуального життя батьків (родина нерідко спала в одному ліжку). І ми можемо лише здогадуватися, наскільки при цьому ламалася дитяча психіка і до яких непоправних наслідків це приводило.

Ще одним вкрай негативним чинником, який вкрай негативно впливав на стан здоров'я дитини в Середні віки було крайнє поширення побутового пияцтва. У середньовічній Європі пили дуже багато, на півдні переважно — вино, на півночі — брагу, пізніше пиво (спирт став відомим близько 1000 р. х.е.). При цьому, алкогольні напої вживалися з дуже раннього віку, причому вживання води в ті часи не було поширене, враховуючи ж, що їжа була переважно жирною і дуже солоною, можна, тільки припускати, яка кількість алкоголю при цьому вживалася. Для прикладу зазначимо, що згідно з середньовічними хроніками вживання літра вина за обідом вважалося помірним споживанням.

Проф. О.Л. Ястребицька вказує, що у Середньовіччя багато пили. По півтора літра вина або пива щодня на людину. У різних областях були свої улюблені напої: у Франції — вино, у Нормандії — яблучний сидр, в Англії — ель (ячмінне пиво). Варварські вторгнення викликали запустіння виноградників на північ від Альп: розведення винограду в Південній Англії, Північній Франції, Баварії та Швабії (де римляни насадили виноградники) практично припинилося. Але поступово виноробство відвоювало свої позиції, і до 1200 воно вже переступило через Ельбу. Вино було потрібно не тільки для трапез, але і для виготовлення ліків (разом з оливковою олією воно було на ті часи кращим розчинником) і для церковних потреб: літургія не могла обходитися без вина. Виноградне сусло задовольняло потребу в солодкому — солодоші, що привозилися зі Сходу, залишалися предметом розкоші. Ячмове пиво (брага) було відоме і в давнину, але застосування хмелю для пивоваріння — відкриття середньовіччя; перша достовірна згадка про нього відноситься до XII століття. З XII століття про пиво згадують постійно. В Англію пивоваріння на основі використання хмелю проникає континенту досить пізно — близько 1400 року. Виготовлення спирту в перегінних апаратах було винайдено близько 1100 року, але довгий час залишалося в руках аптекарів, які бачили у спирті ліки, що дає відчуття «теплоти та впевненості». Тільки в XIV столітті італійський лікер, що виготовлявся з винограду та «сонячної роси», як у ті часи казали, став серйозним суперником вина та пива. У тому ж столітті навчилися гнати спирт і з перебродів зерна, у другій половині XIV століття вже доводилося вживати серйозних, але безрезультатних заходів для боротьби з «горілчанним чортом», як охрестили спирт».

Як «залишається лише здогадуватися, яких масштабів могло досягати побутове пияцтво», а також кількості захворювань, спричинених зловживаннями алкоголю.

Всі ці фактори не могли не позначитися на проблемах генетичних каліцтв і аномалій. І дійсно, як вказує найбільший французький історик Середньовіччя Ж. Ле Гофф вулиці середньовічного міста були наповнені карликами та людьми з найрізноманітнішими потворностями, зокрема, безліч сліпців з більмами або дірками замість очей. Дуже багато

було карликів, горбунів, паралітиків, кульгавих. Це було зумовлено авітамінозами, тривалою ендогоамією сільських громад та широким поширенням до та післяпологових травм. Сприяло цим аномаліям і раннє статеве життя, яке було поширене на той час. Так було прийнято, що «дівчата, які досягли 12-річного віку, і хлопчики у віці 14–15 років вважалися повнолітніми, могли одружуватися і мати нащадків». Ці інваліди були поставлені поза суспільством, бо, як вчила середньовічна церква «потворність вважалася зовнішнім знаком гріховності і ті, хто був уражений хворобою, був проклятий Богом і, отже, людьми. Слова бідний, хворий, бродячий були синонімами в середні віки» (Ж. Ле Гофф). У Середні віки навіть талановиті юнаки, які мають, хай і незначні, будь-які тілесні ушкодження позбавлялися стипендій у коледжах.

Особливо страшним було те, що люди, які мають тілесні ушкодження, служать об'єктом глузування. «У неймовірній же, наївній нещадності, грубості, образливих глузуваннях, зловтішності, з якими оточуючі дивляться на лиха будь-яких нещасних, облагороджуючий елемент задоволеного почуття справедливості зовсім відсутній. У Парижі в 1425 р. влаштовують потіху за участю чотирьох сліпців, які повинні були, спершись на лати, битися один з одним і отримати потім у нагороду свиню. За день до цього видовища вони йдуть через все місто в повному бойовому спорядженні, що їх волинник і прапорносець, який несе величезний прапор із зображенням свині. Веласкес зберіг для нас проникливі, сумні маски карлиць, які в ролі дурниць ще були на честі при іспанському дворі в його час. Тримати їх було улюбленою забавою багатьох дворів XV в. Під час вигадливих інтермедій, розваг перед десертом на грандіозних придворних святах вони демонстрували своє мистецтво, як і свою потворність. Всім відома була мадам д'Ор, златовласа карлиця Філіпа Бургундського. Їй наказано було боротися з акробатом Хансом. Під час весільних свят Карла Смілого та Маргарити Йоркської у 1468 р. мадам де Богран, «карлиця принцеси Бургундської», вбрана пастухом, з'являється верхом на золотому леві, що перевершує розмірами коня. Лев відкриває та закриває пащу та співає вітальні куплети; маленьку пастушку вручають у подарунок молодій герцогині та садять на стіл. До нас не дійшли скарги цих крихтих жінок на свою долю; рахунки витрат з їхньої зміст куди красномовні. Вони розповідають про те, як герцогиня наказала доставити таку кар особі прямо з батьківського будинку, про те, що батько або мати привели її, що вони пізніше нерідко приходили її відвідувати і отримували винагороду. Того ж року замкових справ майстер доставив у Блуа два залізні нашийники, один «для дурниці Белон та інший — щоб одягнути на шию мавпці пані герцогині» (Хейзінга Й. Осінь Середньовіччя).

Все це не могло не позначитися і на загальній тривалості життя! Середньовіччя характеризується найкоротшою середньою тривалістю життя, що становить у середньому 30 років (Ле Гофф Ж. Циві-

лізація середньовічного Заходу). В епоху Середніх віків відзначалися також найнижчі демографічні показники порівняно не лише з сучасністю чи Новим часом, а й навіть епохою античності. Так, населення середньовічної західної Європи становило 950 р. близько 22,5 млн. жителів, тоді як у 200 р. х.е. населення Європи складало 67 млн. осіб! (Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовічного Заходу). Варто особливо наголосити, що до XIV століття населення найбільших середньовічних міст Західної Європи, до яких належали Венеція та Мілан, не перевищувало 100 тисяч осіб. Населення Парижа налічувало близько 80 тисяч, Лондона, Брюгге, Гента, Гамбурга, Любека коливалось не більше від 20 до 40 тисяч жителів (Ле Гофф Ж. Цивілізація середньовічного Заходу).

Низька тривалість життя в Середні віки була обумовлена в першу чергу захворюваннями, причому не тільки інфекційного генезу, але і внаслідок вживання недоброякісного харчування, надмірного вживання алкоголю та хронічного авітамінозу.

Професор Ястребицька О.Л. пише: «Середньовічний раціон відрізнявся від тимчасового насамперед недоліком білків (принаймні, раціон простих людей — селян і ремісників, м'ясо їли порівняно рідко, під час свят), а також цукру, який майже не був з в Західній Європі, а мед не заміняв його. На північ від Альп не знали оливкової олії, так поширеної в Греції та на Близькому Сході. Недостатню поживність їжі мешканці середньовічних міст і сіл компенсували кількістю: почуття ситості асоціювалося з тяжкістю в шлунку, люди наїдалися, лише коли шлунок переповнювався. Особливо багато споживали хліба. М. Руш (який досліджував раціони харчування в ряді французьких монастирів і світських вотчин) визначає щоденне споживання хліба ченцями і світськими людьми до кінця раннього середньовіччя в 1,6–1,7 кілограма; за розрахунками Е.Ештора в пізніший період заможний городянин з'їдав до одного кілограма хліба щодня, солдату або моряку видавалося до 700–750 грамів. Хліб був переважно житнім, невисокою якістю. Крім того, їли багато каші, бобів (під часниковим соусом) і рідко сир і рибу (свіжу, сушену і солону), частка овочів і фруктів у раціоні була невеликою. Через малого споживання свіжих овочів у їжі майже були відсутні вітаміни А, Д, Е, К, і особливо С. Харчові не вистачало гостроти: прянощі коштували дорого, у звичайній їжі їх заміняли соусами з часнику, цибулі та всіляких трав, а також оцтом і гірчицею».

Масовий характер мало поширення рахітів у дуже важких формах, поліомієліту, глаукоми, сліпоти, німоти і глухоти.

Висновки

1. Дитина в Середні віки не мала дитинства, філософія і релігія Середніх віків не розглядали дитину, яка формується і зростає, як особистість, а ставилися щодо неї, як до маленькому дорослому, пред'являючи щодо нього такі самі вимоги, як у роботі, так й у

відповідальності перед законом, як до дорослої людини, що негативно впливало, як на фізичний, так й психологічний розвиток дитини.

2. Раннє вживання дитиною алкоголю призводило до формування у неї важкої хронічної патології та зниження загального імунітету, що призводило до ранньої смертності.

3. Недостатнє, як у кількісному, так і в якісному відношенні харчування, що страждало до того ж

недоброякісністю, призводило як до народження дітей з генетичними аномаліями, так і формування важкої патології у дітей, що ростуть, а також поширеність у них інфекційної патології.

4. Ранні шлюби, поширені в Середні віки, призводили до патології, як у малолітніх матерів, так і високої смертності у дітей, що народилися в них.

Список використаної літератури

1. Agrini J., Crisciani Ch. Wohltatigkeit und Beistand in der mittelalterlichen christlichen Kultur //M.D. Grmek. Die Geschichte des mediynischen Denkens, Antike und Mittelalter. — Munchen, 1996. — S. 182–215.
2. Attali J. Die kannibalische Ordnung: von der Magie zur Computermedizin. — Frankfurt/Main, 1981.
3. Berger J.M. Die Geschichte der Gastfreundschaft im hochmittelalterlichen Monchtum. Das Beispiel der Cistercienser. Diss. — Munster, 1996.
4. Boudriot W. Die altgermanische Religion in der amtlichen kirchlichen Literatur des Abendlandes vom. 5 bis 11. Jahrhundert. — Bonn, 1928.
5. Boussel P. Histoire illustree de la Pharmacie. — P., 1949.
6. Coulton G. D. Life in the Middle Ages: V. 1–4. — Cambridge, 1967.
7. Daly L. J. The medieval university (1200–1400). — N.-Y., 1961.
8. Deaux G. The black death 1347. — N.-Y., 1969.
9. Demaitre L. Theory and practice in medical education at the University of Montpellier in the Thirteenth and Fourteenth centuries. — J. of the History of medicine and allied sciences. — N.-Y.-L., 1975. — №30. — S.103–123.
10. Die Geschichte der Medizin im Spiegel der Kunst. — Koln, 1980.
11. Dumesnil R. Histoire illustree de la medecine. — P., 1950.
12. Entralgo L. P. Historia Universal de la medicina. T. 3. — Barcelona, 1972.
13. Franz A. Die kirchlichen Benediktinen im Mittelalter. Bd. 1–2. — Graz, 1960.
14. Hahn A., Dumaitre P. Histoire de la Medecine et du Livre Medical. — P., 1962.
15. Hamdard: Voice of Eastern Medicine. V. — Karachi, 1979.
16. Harmering D. Frankische Mirakelbücher. Quellen und Untersuchungen zur historischen Volkskunde und Geschichte der Frömmigkeit //Wuryburger Diozesangeschichtsblätter (28), 1966. — S. 25–240.
17. Haskins Ch. H. The Rise of Universities. — N.-Y., 1933.
18. Herrlinger R. Geschichte der medizinischen Abbildung. V. 1–2. — Munchen, 1972.
19. Hollander E. Die Medizin in der Klassischen Malerei. — Stuttgart, 1923.
20. Lea H. Ch. The inquisition of the middle ages. — N.-Y., 1961.
21. Medieval Medicine. — Toronto: University of Toronto Press, 2010. — 564 s.
22. Mittler M. Libellus de Translatione Sancti Anthonii Archiepiscopi et miracula Sancti Anthonii. — Siegburg, 1966–1968.
23. Schmitt J.C. Hidenstab und Hollenangst. Aberglaube im Mittelalter. — Frankfurt/Main, 1993.
24. Siraisi N. G. Arts and Sciences at Padua: The Studium at Padua before 1350. — Toronto, 1973.
25. Vania C. Krankheit P. Dinyelbacher. Europäische Mentalitätsgeschichte. Hauptthemen in Einzeldarstellungen. — Stuttgart, 1994. — S. 195–200.
26. Ziegler Ph. The black death. — L., 1969.

Дитина та її хвороби у середні віки (лекція)

Проф. О.А. Опарін

Український Гуманітарний Інститут

Українська Академія Історії Медицини

У роботі показано, що дитина в Середні віки не мала дитинства, філософія і релігія Середніх віків не розглядали дитину, яка формується і зростає, як особистість, а ставилися щодо неї, як до маленькому дорослому, пред'являючи щодо нього такі самі вимоги, як у роботі, так й у відповідальності перед законом, як до дорослої людини, що негативно впливало, як на фізичний, так й психологічний розвиток дитини. Відмічено, що раннє вживання дитиною алкоголю призводило до формування у неї важкої хронічної патології та зниження загального імунітету, що призводило до ранньої смертності. Вказано, що недостатнє, як у кількісному, так і в якісному відношенні харчування, що страждало до того ж недоброякісністю, призводило як до народження дітей з генетичними аномаліями, так і формування важкої патології у дітей, що ростуть, а також поширеність у них інфекційної патології. Доведено, що ранні шлюби, поширені в Середні віки, призводили до патології, як у малолітніх матерів, так і високої смертності у дітей, що народилися в них.

Ключові слова: Середні віки, дитина, хвороба.

The child and its diseases in the middle age (lecture)

Prof. O.A. Oparin

Ukrainian Humanitarian Institute

Ukrainian Academy of the History of Medicine

The work shows that a child in the Middle Ages did not have a childhood, the philosophy and religion of the Middle Ages did not consider the child, who is forming and growing, as a person, but treated him as a small adult, making the same demands on him as in work, as well as in responsibility before the law, as an adult, which negatively affected both the physical and psychological development of the child. It was noted that the child's early consumption of alcohol led to the formation of severe chronic pathology and a decrease in general immunity, which led to early mortality. It is indicated that insufficient, both quantitatively and qualitatively, nutrition, which also suffered from poor quality, led to the birth of children with genetic anomalies, as well as the formation of severe pathology in growing children, as well as the prevalence of infectious pathology in them. It has been proven that early marriages, widespread in the Middle Ages, led to pathology, both in young mothers, and high mortality in children born to them.

Key words: Middle age, child, disease.

Контактна інформація: Опарін Олексій Анатолійович —
доктор медичних наук, професор, Президент Української Академії Історії Медицини
Email: oparinaa@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 25.05.2024 р.